

FELSEFE — KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Alparslan AÇIKGENÇ*

Kültür, birçok insan etkinliklerini içerdiğinden felsefe ile olan ilişkisi açısından incelenirken konuyu birkaç değişik alana taşımaktadır. Bu bakımdan felsefe - kültür ilişkisini felsefi olarak ele alabileceğimiz gibi toplumsal, antropolojik, ahlâkî ve hatta dinî yönden de araştırabiliriz. Ancak burada bu ilişkinin mahiyeti ve önemi hakkındaki birtakım varsayımlarımı ortaya koyup bunları açıklamaya ve değerlendirmeye çalışacağım için bu varsayımlarımın dahil oldukları yönler açısından felsefe-kültür ilişkisini ele almak istiyorum.

Aslında felsefe-kültür ilişkisinin, sosyoloji, antropoloji ve ahlâk gibi alanlara yansıyan sorunlarında, tek bir ortak yön vardır. Bu ise felsefe ve kültüre olan en engel bakış açısıdır. Nitekim bu bakış açısı sorununun en temel noktasıdır. İşte diğer tüm insan etkinliği alanlarını aşarak, bakış açısı getiren ve böylece konunun her değişik alanda ele alınış tarzını belirleyen bu temele «felsefi bakış açısı» diyoruz. O halde, felsefe-kültür ilişkisinde felsefi yönden konuyu ele alma, bu sorunun diğer açılardan ele alınışına temel teşkil etmektedir. Temel olan unsurlar devamlı diğer unsurlardan önce geldiği için bu sorunda da felsefi bakış açısının önceliği sözkonusudur. O halde önce şu soruyu sorarak konuyu tahsil etmeye çalışalım: Felsefe-kültür ilişkisi olarak felsefi bakış açısı nedir?

Herhangi bir konuya tüm alanlarda yön tayin eden belirleyici özelliğe «felsefi bakış açısı» diyeceğiz. O halde buradaki konumuzu ilgilendirdiği şekliyle felsefi bakış açısı, felsefe-kültür ilişkisini, toplumsal, ahlâkî, bilimsel ve buna benzer diğer alanlarda ele alış tarzımızı belirleyecektir. Bu durumda felsefe-kültür ilişkisini felsefi açıdan ele almak demek, bu ilişkiyi belirlediğimiz anlayış şeklinin doğurduğu felsefi sorun-

(*) O.D.T.Ü. Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

ları incelemek demektir. İşte bu sorunlara verilen cevapların oluşturduğu genel sisteme ise «felsefe-kültür ilişkisindeki felsefi bakış açısı» demektedir.

Felsefe-kültür ilişkisini belirleyen anlayış şekillerinin belli felsefi sorunlara yol açtığı bilinen bir şeydir. Bu konuyu genel şekliyle değil, burada sadece varsayımlarımın ortaya koyduğu sorunlara olan ilişkisi ile sunmak istiyorum. Felsefe-kültür ilişkisinde benim en köklü varsayımım, **kültürün felsefesinden daha kapsamlı olduğudur**; yani bana göre, **felsefenin ortamı kültürdür**. Birçok kimse diyebilir ki, kültürün felsefeden daha kapsamlı olduğu bilinen bir gerçektir; bunu tekrar etmenin ne anlamı var? Bu doğrudur; ancak bunun bizi nereye götürdüğü ve ne gibi felsefi sorunlar doğurduğu zannedersem az tartışılan bir konudur. Bu varsayım herşeyden önce bizi her kültür ortamına has bir felsefenin olduğu sonucuna götürür. Bu ise epistemolojik açıdan doğrunun her kültür ortamında değişik şekillerde algılandığını ileri sürmemize yol açar. Bu da bizi her değişik kültürde değişik doğruların olduğunu kabul etmeye zorlar. Bütün bu sorunlara değinmeden geçmek istiyorum. Çünkü bunları burada zikretmemin sebebi, felsefenin ortamı olarak kültürün önemini vurgulamaktır.

Aslında her kültüre has belli felsefi sorunların olduğu bir gerçektir. Bu felsefi sorunlar kültür etkileşimi ile ancak belli bir kültür ortamından diğerine geçer ve böylece etkileşen bu iki kültür, benzerlik arzeder. Ancak iki değişik kültürde görülen belli bir felsefi soruna getirilen çözümler gayet belirgin farklılıklar taşırlar. İşte bu farklılıklar kültür ortamından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla sorunlar, benzeşebilir; hatta çözümler de benzeşebilir. Ancak bunlar öyle bir farklılık sergilerler ki bunu, bağlı oldukları kültür ortamının özelliklerinde görmemiz mümkündür.

Bu durumda felsefe-kültür ilişkisini belirleyen ikinci varsayımım **her kültüre has belli bir felsefe etkinliğinin olduğunu kabul etmektir**. Fakat burada önemli olan, bir felsefenin ne kadar kültürel olduğudur. Burada «kültürel», bir bakıma «bölgesel» veya «milli» anlamını taşır. O hâlde, bir felsefe ne kadar bölgesel, yani millidir; ne kadar da evrenseldir? Elbetteki belli bir kültür ortamındaki felsefenin millî yönleri ile evrensel yönlerini ayırdedici kesin bir sınır çizmek imkânsızdır. Ancak bunun için bazı belirleyici ipuçları çıkarmak mümkündür. Öyle zannediyorum ki bu belirleyici ipuçları, ancak insan aklını şekilsel olarak çalışan felsefi bir disiplinde bulunabilir ve bu disiplin de «mantık»tır. Zira mantık ilkeleri —ki biz bunlara «akıl yürütme ilkeleri» veya daha basit olarak «aklın ilkeleri» de diyebiliriz— her kültürde aynıdır. Bu ilkeleri bulup ortaya koyan mantık olduğuna göre, millî felsefe ile evrensel felsefeyi de belli bir noktaya kadar ayırdedebilecek tek ölçüt (kistas=criterion) mantıktır.

Fakat yine de şunu unutmayalım ki, akıl ilkelerini kullanırken insanın etkilendiği birçok psikolojik durumlar olduğu gibi çevresel ve kültürel şartlar da vardır. İşte bir felsefeyi milli ve bölgesel yapan etkenler bunlardır. Bu bakımdan mantık ilkeleri her kültürde aynı ise de bunların uygulanmaları aynı değildir. Bu durumda felsefe-kültür ilişkisinden ne anladığımı belirleyen üçüncü varsayımı şöyle ifade edebilirim; **bir felsefe evrensel olduğu gibi aynı zamanda millidir ve bölgeseldir.**

Şunu hemen belirtmeliyim ki burada varsayımlarımın felsefi temellerinden bahsetmek istemiyorum. Zira bunların yol açtığı bazı felsefi sorunların, özellikle bilgi teorisi ile ilgili problemlerin olduğunu farkındayım. Ancak bu sorunlar üzerinde tartışmak burada bizi konumuzun çok dışına götürebilir. Zaten burada felsefe-kültür ilişkisini belirleyen görüşlerimi, felsefi olarak temellendirmeye çalışmadığım için bunlara sadece şimdilik «varsayım» demekle yetiniyorum.

Böylece buraya kadar felsefe-kültür ilişkisinden ne anladığımı belirleyen üç varsayımdan bahsettim. Bu üç varsayım, birbirini varsaydığı gibi birbirini netice veren ilkelerdir. Bundan daha da önemlisi felsefe ile kültür arasında bir ilişkinin varlığını bu varsayımlar zorunlu olarak ileri sürmektedirler. Ayrıca bundan da öteye aradaki ilişkinin karşılıklı bir etkileşim şeklinde olduğunu iddia etmektedirler. Bu karşılıklı etkileşim kültür tarafından gelirse felsefeyi millileştirir; felsefe tarafından gelirse kültürü evrenselleştirir. Dolayısıyla felsefi etkinlik bizzat akıl ilkeleri ile sonuca gittiği için kendisi, mahiyeti itibarıyla evrenseldir. O halde dördüncü varsayımımız **felsefeyi kendi zatında evrensel kabul etmektedir.**

Felsefenin ortamı olan kültür, tüm alanlardaki insan etkinliklerini içerir. Bu durumda bütün bilimsel, sanatsal ve felsefi faaliyetler kültürü oluşturduğu gibi dini, toplumsal ve ahlâkî adet ve gelenekler de kültürün bir parçasıdır. Diğer taraftan kültürü oluşturan en önemli unsurlardan biri de dildir. Dil ile oluşturulan bütün insan etkinlikleri kültüre yansır. Dil aynı zamanda felsefenin en önemli ifade aracıdır. Dolayısıyla felsefe ile kültürün ortak alanı, «dildir» diyebiliriz. Bu bakımdan felsefe ile kültürün keşsettikleri alan dildir. Yine her iki alanın etkileşim aracı dildir. Bir alandan etki, diğer alana dil ile taşınır. O halde beşinci varsayımım, **felsefe ile kültürün dil ile ortak bir zemin bulduğudur.**

Felsefe bir disiplindir. Kültür ise, insan etkinliklerinden ortaya çıkan bir olgudur. Bu yüzden felsefenin kendine has bir yöntemi vardır. Kültürün ise yöntemi olamaz. Felsefenin yöntemini mantık, ilkeler halinde belirler. Bir filozof, mantığa disiplin olarak ne kadar karşı çıkarsa çıksın belli bir takım mantıksal diyebileceğimiz ilkeleri felsefesinde yöntem ola-

rak kabullenir. O halde felsefe ile kültür, dil alanında ortak bir süreci girdikleri gibi mantık alanında birbirlerinden ayrılırlar. Bu durumda felsefe-kültür ilişkisinde altıncı varsayımımız, dil ile ortak bir zemin bulan **felsefe ve kültürün, mantık ile yöntem açısından ayrıldıkları iddiasıdır.**

Kültür, bir bakıma en genel dünya görüşüdür. Felsefe ise sistemli bir dünya görüşü oluşturan veya oluşturmayı hedefleyen bir disiplindir. Aslında her felsefi sistem, bir dünya görüşüdür. Bir toplumdaki bütün fertlerin belli bir hayat anlayışları ve insan, âlem, Tanrı gibi birçok konularda kendilerine has görüşleri vardır. Bu anlayışların ve görüşlerin tümüne birden «dünya görüşü» diyoruz. Elbetteki bütün fertlerin dünya görüşleri aynı olamaz. Ancak bir toplumdaki fertlerin genellikle dünya görüşleri büyük oranda aynıdır. Eğer bu aynılık olmazsa o toplumda birlik de olmaz. O halde, toplumu bir bütün olarak tutan, genel bir dünya görüşüdür ki buna «kültür» diyoruz. Ancak bir kültür olarak dünya görüşü, sistemli ve dağınıktır. Halbuki felsefi bir etkinlik olarak dünya görüşü, sistemli ve düzenlidir; böylece bu tür bir dünya görüşündeki sorular felsefe ile netlik kazanır. O halde felsefe-kültür ilişkisinden ne anladığımızı belirleyen yedinci varsayımımız şudur; **kültür ortamındaki dünya görüşünü sistemleştirip netleştiren felsefedir.** Böylece felsefe-kültür ilişkisinden ne anladığımızı ortaya koyan yedi temel varsayım ileri sürmekteyim :

1. Felsefenin ortamı kültürdür,
2. Her kültüre has belli bir felsefe etkinliği vardır,
3. Her felsefe olduğu ortamın izlerini taşır; yani belli bir ölçüde millidir,
4. Felsefe, mahiyeti itibarıyla evrensel bir insan etkinliğidir,
5. Felsefe ile kültürün kesişme alanları dildir (edebiyat);
6. Felsefe ile kültürün ayrıldıkları alan mantıktır (yöntem),
7. Kültür ortamındaki dünya görüşünü sistemleştiren felsefedir.

Birbirini sonuç veren önermeler dizisi (corollary) olarak verdiğim bu yedi varsayım, çoğaltılabilir. Hatta biri diğerine indirgenerek azaltılabilir de. Ancak şu kadarı açıktır ki bu varsayımlar, felsefe ile kültür arasında karşılıklı bir ilginin olduğunu ve bu ilginin mahiyeti hakkında bazı görüşler sürmektedirler. Bu durumda Türk kültürüne felsefi açıdan bakmak istiyorsak, böyle bazı varsayımları netleştirerek bakmak zorundayız. Aksi halde neden kültürümüze bu açıdan bakma ihtiyacı duyduğumuzu açıklayamayacağımız gibi kültürümüze felsefsel açıdan bakma ihtiyacı duyduğumuzu açıklayamayacağımız gibi kültürümüze felsefi açıdan bir katkıda da bulunamayız. Bu durumda yukarıdaki varsayımlarım çerçevesinde Türk kültürü ve felsefi düşünce ikilisi hakkında şunları söyleyebiliriz :

Felsefenin bir ortamı olduğuna göre ve bu ortam da kültür olduğuna göre, her kültürün özelliklerini taşıyan ve yansıtan belli bir düşünce sistemi vardır. Bu anlamda bir «Alman felsefesi», bir «İngiliz felsefesi» veya «Türk felsefesi» olabilir. Bu demek değildir ki, «özel bir anlamda» milli olan bu felsefeler evrensel değildir. Aksine bunlar evrensel olup kendi kültür özelliklerini yansıttıkları için bunlara milli demektediriz. O halde Türk kültürü içinde oluşan felsefeye de «Türk felsefesi» diyebileceğimiz gibi buna evrensel de diyebiliriz. Bunun sebebi, felsefe mahiyeti itibarıyla evrensel olduğu halde kültürün evrensel olmamasıdır. O halde **bir felsefede kültür ile felsefi özellik birbirine ters orantılıdır.** Yani felsefi özellik arttıkça evrensellik de artacağı için kültürel özelliği azalır; kültürel özellik arttıkça evrensel özellik azalır.

Burada «evrensellik» ve «kültürel»den neyi kastedtiğimizi açıklamalıyız. Aslında bir bakıma «evrensel» demek, «nesnel» demekse de burada daha geniş bir manada «herkes için geçerli olan» şeklinde anlamalıyız. «Kültürel» ise, bir milletin «şahsi» fakat «toptan» tecrübesini içermektedir. Bu manada «kültürel», «öznel» demekse de biz bunu daha geniş bir anlamda «belli bir millete has olan» şeklinde anlayabiliriz. Böylece «evrensel» ile «kültürel»in öznel ile nesnel gibi birbirine ters orantılı özellikler olduğu anlaşılmalıdır. Bu yüzden felsefe ile kültür arasındaki ilişki bir bakıma öznel ile nesnel arasındaki ilişkiye benzetilmektedir.

Öznel olan, dil vasıtasıyla kavramsal olarak ifade edilince nesnelleştiği gibi kültürün felsefeye yansması onu evrenselleştirir. Yukarıdaki açıklamalarımız çerçevesinde bu sonuç açıklık kazanmış olmalıdır. Ancak yine yukarıdaki belirtilen anlamda Türk kültürünün «evrenselliğinden» söz etmek istiyorsak, felsefi ifadesinde belirginlik kazandırılması ve sistemleştirilmesi zorunludur. Bununla şunu dile getirmek istiyorum: Kesin ve net bir şekilde Türk kültürünü ortam olarak alan felsefi bir sistemin oluşturulması gereklidir. Aslında felsefi ortam olarak kültür, zaten filozofun yetiştiği çevre olduğu için kendini oluşturulan sisteme nakşedecektir. Çoğu zaman filozof, bunun farkında bile olmaz ve kendisinin nesnel olup her türlü çevresel ön hükümlerden arındığını ileri sürer. Ancak bu hiçbir zaman mümkün olamaz.

Şu iki soruya verilmesi gereken cevap konumuzu yeteri kadar aydınlatacağı görüşümdedir: 1. Kültür neden evrenselleşmeli? 2. Kültürün felsefi ifade ile belirginleşmeye neden ihtiyacı var? Birinci soru açısından diyebiliriz ki, evrenselleşmeyen kültür medeniyet olamaz. Dolayısıyla kültür ile medeniyet arasındaki fark, bizi kültürümüzü evrensel boyutlara taşımaya zorlamaktadır. İkinci soru açısından deriz ki, felsefe düşüncüyü belirginleştiren ve sistemleştiren disiplindir. O halde kültürümüzün de bu şekilde belirginleştirilerek düşünce açısından zenginleşmesini istiyorsak, özellikle felsefi düşünceye önem vermeliyiz.